

ZBIGNIEW NERCZUK

STEFAN SWIEŻAWSKI I FILOZOFIA ANTYCZNA

Historia philosophiae non est componenda nisi a philosophis
Stefan Pawlicki

Życiową pasją oraz przedmiotem badań historyczno-filozoficznych prowadzonych przez Stefana Swieżawskiego była filozofia średniowieczna, przede wszystkim myśl św. Tomasza z Akwinu oraz filozofia XV wieku. Jednak w obszarze zainteresowań Profesora znajdowała się także refleksja metodologiczna poświęcona historiografii filozoficznej, a także filozofia starożytna, której omówienie znajdujemy w opublikowanej w roku 2000 pracy pt. *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej* (SWIEŻAWSKI 2000).

1. ELEMENTY ANTYCZNE W EDUKACJI I ZAINTERESOWANIACH STEFANA SWIEŻAWSKIEGO

We wspomnieniach Profesora znajdujemy sporadyczne wzmianki dotyczące wczesnych kontaktów z kulturą antyczną. Pierwsza wzmianka o klasycznej edukacji Swieżawskiego związana jest z nauką w X gimnazjum państwowym we Lwowie. Jak pisze Profesor w pierwszym tomie autobiografii:

Niestety nie było to gimnazjum klasyczne, lecz humanistyczne; nie uczono nas greki, ale łacinie poświęciliśmy niemało czasu i wysiłku. Języka łacińskiego uczył nas nauczyciel niezwykle sympatyczny i zamiłowany w kulturze antyku i w pięknej łacinie. Nazywał się Grużewski, ale powszechnie nazywaliśmy go Dziuniem.

Prof. dr hab. ZBIGNIEW NERCZUK – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych, Instytut Filozofii; adres do korespondencji: Fosa Staromiejska 1a, 87-100 Toruń; e-mail: zibbi@umk.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7951-1601>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Wytwarzał na lekcjach bardzo sympatyczny klimat swego koleżeństwa i poczucia humoru, choć wiedzieliśmy wszyscy, że naukę języka traktuje bardzo serio i wkłada całą swą duszę w nauczanie nas sztuki poprawnego rozumienia i przekładu czytanych tekstów. Sławne było jego powiedzenie, że zawiłą nieraz strukturę zdania uchwyci się tylko wówczas, gdy bezbłędnie wyłowi się orzeczenie i podmiot, tzn. gdy się to zdanie chwyci za „wątróbkę i skrzydełka” (SWIEŻAWSKI 1989, 56).

W gimnazjum Swieżawski zetknął się również z filozofią. Jednak początki nie były obiecujące. Jak pisze we wspomnieniach:

Zupełnie nie pamiętam, kto uczył nas propedeutyki filozofii. W każdym razie, wykłady z tej dziedziny tak mnie nużyły i nudziły, iż nic nie wskazywało na to, że po maturze rozpocznę właśnie studia filozoficzne. Nie miałem żadnego pociągu do żmudnych analiz logicznych i psychologicznych, a w filozofii pociągało mnie jedynie to, co wielkie moralnie (Sokrates) i co miało ścisły związek z problematyką religijną, która stanowiła właściwy teren moich zainteresowań (SWIEŻAWSKI 1989, 60).

W okresie studiów na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1925–1932 Swieżawskiego zafascynował świat średniowiecza. Po latach Profesor wspomina:

Już od samego początku moich studiów zdawałem sobie sprawę doskonale, że moje właściwe zainteresowania, moja powoli wzrastająca erudycja wynikająca z lektur i badań wyposażają mnie w wiedzę, która ma niewiele wspólnego z tym, co w środowiskach uniwersyteckich uchodzi za fundamentalny zrąb kultury filozoficznej. Gdy moi koledzy wgłębiali się w szczegółowe lektury Kanta, Bergsona, Macha, Husserla, Russella – i nie mieli żadnego pojęcia o myślicielach średniowiecznych – ja z zamiłowaniem i zapałem czytałem (poza obowiązkowymi lekturami) właśnie to, co pozwalało mi coraz lepiej poznawać świat myśli łacińskiego średniowiecza. Dalekim wspólnym mianownikiem stawała się z biegiem czasu klasyczna filozofia starożytna, zwłaszcza metafizyczna twórczość Arystotelesa (SWIEŻAWSKI 1989, 93–94).

W tym okresie, na drugim roku studiów (w roku akademickim 1926/27) Swieżawski uczęszczał na wykład ks. Kazimierze Waisa¹ „Zarys historii filozofii greckiej i średniowiecznej” (SWIEŻAWSKI 1989, 94). Brał także udział w seminarium Romana Ingardena poświęconym lekturze *Metafizyki* Arystotelesa, o którym we wspomnieniach napisał, że należało do „najznakomitszych, w jakim dane mi było uczestniczyć” (SWIEŻAWSKI 1994, 42).

Ze względu na specyfikę prowadzonych w Uniwersytecie Jana Kazimierza badań brakowało jednak Swieżawskiemu środowiska, w którym mógłby rozwijać swą pasję do badań nad myślą średniowiecza. Z jednej strony łączyła Swieżawskiego z kręgiem Kazimierza Twardowskiego opozycja wobec idealizmu Kantowskiego i predylekcja do filozoficznego realizmu, z drugiej jednak zdecydowanie odróżniała go od filozoficznego kręgu lwowskiego fascynacja koncepcjami filozoficznymi średniowiecza, które zwolennicy „filozofii naukowej” uważali za „religijnie uwarunkowaną refleksję” a nie „filozofię” (SWIEŻAWSKI 1989, 99). Ta odmienność perspektywy i zainteresowań wywoływała w adeptach filozofii poczucie odosobnienia.

Fascynacja filozoficznym realizmem w opozycji do „metafizycznych miaraży fenomenologicznej Wesensschau” spowodowała, że Swieżawski zbliżył się do środowiska Kazimierza Ajdukiewicza, a nie do drugiego z filozofów wykładających ówczesnie we Lwowie, którym był Roman Ingarden (SWIEŻAWSKI 1989, 101–102). Stefan Swieżawski przygotował pod kierunkiem Ajdukiewicza rozprawę doktorską zatytułowaną „Pojęcie intencji w filozofii Jana Dunsza Szkota”, a w czerwcu 1932 roku odbyła się jego promocja na doktora filozofii.

Z filozofią starożytną Swieżawski wiąże we wspomnieniach kilka ważnych wydarzeń życiowych przypadających na ten młodzieńczy okres. Tuż po maturze, wracając pociągiem do Lwowa z rekolekcji w Kalwarii Zebrzydowskiej, gdy zabrał się za lekturę „Fajdrosa lub innego dialogu Platona w przekładzie Witwickiego”, okazało się, że siedzący naprzeciwko młody cudzoziemiec czyta *Organon* Arystotelesa po grecku. Tym cudzoziemcem był Endre von Ivánka², Węgier, później światowej sławy bizantynista, z którym Profesor przez wiele lat utrzymywał kontakty (SWIEŻAWSKI 1989, 75–76).

Innym razem, podczas drugiego roku studiów we Lwowie, gdy w trakcie proseminarium prowadzonego przez Twardowskiego (1926/27) lektura *Badań*

¹ Ks. Kazimierz Wais (1865–1934) – profesor Instytutu Teologicznego w Przemyślu, a w latach 1909–1927 prof. Uniwersytetu Lwowskiego, rektor Uniwersytetu Lwowskiego (1917–1918). Zajmował się filozofią chrześcijańską (neoscholastyką), kosmologią oraz psychologią.

² Endre von Ivánka (1902–1974) – węgierski filolog klasyczny, profesor filozofii starożytnej w Budapeszcie, Cluj-Napoca, Wiedniu i Grazu. Zajmował się filozofią grecką oraz bizantynistyką.

dotyczących rozumu ludzkiego Dawida Hume’a wywoływała w młodym Swieżawskim wielkie rozterki, podważając wiarę i będąc w sprzeczności z jego „najgłębszymi przekonaniem”, skorzystał z rady przyjaciela, malarza Jana Henryka Rosena³ oraz o. Lwa Gilleta⁴, by „w takiej sytuacji czytać autora o poglądach wręcz przeciwnych do tych, które budzą w danej chwili niepokój i podważają wiarę. Jako odtrutkę na Hume’a radzili mi czytać *Ucztę Platona*”. Profesor wspomina, że „taki zabieg czytania tekstów o przeciwstawnych orientacjach stosował potem jako regułę” (SWIEŻAWSKI 1989, 92).

Filozofia starożytna, zwłaszcza Arystotelesa, towarzyszyła Swieżawskiemu w najtrudniejszych chwilach życia. Po napadzie hitlerowskich Niemiec na Polskę, wyjeżdżając ze Lwowa w obawie przed represjami, spakował do plecaka tylko najważniejsze rzeczy. Obok przyborów toaletowych, rzeczy osobistych, mszalika, rewolweru oraz fotografii żony i dzieci, znalazł się w plecaku Uciekiniera, wśród najpotrzebniejszych rzeczy, jeden z traktatów Arystotelesa (SWIEŻAWSKI 1989, 296).

W następnych dniach wojska sowieckie wkroczyły na tereny wschodniej Polski. Swieżawski, który schronił się w posiadłości Sapiechów w Bileczu Złotym, cudem uniknął rozstrzelania przez sowieckich żołnierzy. Jak wspomina: „Ja mieszkalem w pokoju gościnnym na I piętrze i starałem się zachować pełny spokój i równowagę ducha, oddając się na siłę surowej i trudnej lekturze Arystotelesowskiego tekstu” (SWIEŻAWSKI 1989, 301).

2. DZIEJE EUROPEJSKIEJ FILOZOFII KLASYCZNEJ

Doskonałej orientacji Swieżawskiego w myśli starożytnej dowodzi pierwsza część wykładów z historii filozofii starożytnej i średniowiecznej prowadzonych przez Profesora na różnych uczelniach polskich w latach 1945–1976. Ten sporządzony na potrzeby dydaktyczne zarys filozofii antycznej obejmuje całe dzieje myśli starożytnej, poczynając od Talesa z Miletu po przedstawicieli szkół neoplatońskich działających w VI wieku po Chrystusie i gnozę.

³ Jan Henryk Rosen (1891–1982) – polski malarz, autor malowideł ściennych w katedrze ormiańskiej we Lwowie oraz dzieł o tematyce sakralnej, zrealizowanych w Stanach Zjednoczonych dla tamtejszych kościołów.

⁴ O. Lev Gillet (1893–1980) – urodzony we Francji, zainteresowany chrześcijaństwem wschodnim złożył śluby wieczyste jako Lew w 1925 roku w klasztorze studytów w Ławrze Uniowskiej, w Galicji. W 1928 roku został proboszczem parafii Sainte-Geneviève-de-Paris, pierwszej francuskojęzycznej parafii prawosławnej.

Zrąb wykładów powstał po przymusowej przeprowadzce ze Szczawnicy do Krakowa, gdy Swieżawski „został zarejestrowany w Uniwersytecie Jagiellońskim jako docent” (SWIEŻAWSKI 1991, 9), nie mając jednak perspektyw na stałą posadę. Jak pisał Profesor we wspomnieniach:

Mimo tak nieustalonej sytuacji zawodowej, jako docent „bez przynależności uniwersyteckiej”, mający jednak jak najoficjalniej zlecone zajęcia, od razu zacząłem się z zapałem przygotowywać do wykładów z historii filozofii i do ćwiczeń, jakie prowadziłem. Cudem udało mi się zdobyć najważniejsze książki Gilsona z zakresu filozofii średniowiecznej, ale zanim przystąpiłem do średniowiecza, parąłem się historią filozofii starożytnej. Wykłady przygotowywałem na podstawie kilku lektur równoległych, uzyskując w ten sposób jak gdyby kilkunastokrotny, bardziej plastyczny i wielostronny obraz omawianych partii. Zaczął w ten sposób powstawać zrąb moich wykładów historii filozofii (od początków filozofii greckiej do Leibniza), które znajdują się obecnie w gabinecie rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej (SWIEŻAWSKI 1991, 13–14).

Natomiast w *Posłowniu do Dziejów europejskiej filozofii klasycznej*, sporządzonym przez redaktorów, czytamy:

Rękopisy z wykładami zostały w roku 1984 przekazane Bibliotece Jagiellońskiej i od tego czasu są tam przechowywane pośród zbiorów rękopiśmiennych. Na pełny cykl notatek wykładów składa się osiem teczek zawierających pojedyncze ponumerowane kartki. Omówieniu filozofii starożytnej poświęcone są dwie teczki (sygn.: Przyb. 98/1984 oraz 99/1984) zawierające 559 kart rękopisu. Analiza wczesnej myśli patrystycznej mieści się w kolejnej teście na 142 kartach (sygn.: Przyb. 100/1984). Teczki od czwartej do ósmej prezentują myślicieli od Augustyna do końca średniowiecza (sygn.: Przyb. od 101/1984 do 106/1984). Karty tej części są numerowane oddzielnie, jest ich 941. Wszystkie karty mają wymiar A5, są zapisane na całej długości w kolumnie o szerokości około 2/3 formatu. Powstałe w ten sposób marginesy zawierają odnośniki informujące o treści poszczególnych akapitów oraz późniejsze uzupełnienia, które często przechodzą na odwrotne strony kart i w kilku przypadkach są kontynuowane na dodatkowych kartach oznaczonych literami; i tak uzupełnienia do strony 780 są oznaczane jako 780A, 780B itd. Uzupełnienia te zawierają przede wszystkim sprostowania faktograficzne oraz referują ważniejsze odkrycia dokonane po spisaniu zasadniczego tekstu wykładów. Ponadto każda tecka zawiera schematy graficzne filiacji prądów i zależności między poszczególnymi autorami. Część kart z teczek dotyczących patrystyki i filozofii XIV w. została spisana na maszynie (karty 623–629; 810–941) (SWIEŻAWSKI 2000, 901).

Karty rękopisów z wykładami stanowiły podstawę opublikowanej w 2000 roku pracy zatytułowanej *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*⁵. Ukazanie się tekstu *Dziejów* było efektem pracy grona młodych filozofów, którzy jeszcze jako studenci UW uczęszczali na cotygodniowe czwartkowe prywatne seminaria organizowane w mieszkaniu przy ul. Wiślanej przez Profesora (od roku 1991 przez całe lata dziewięćdziesiąte). Do grona seminarzystów należeli m. in. Agnieszka Świtkiewicz-Blandzi, Mikołaj Olszewski i Zbigniew Nerczuk. Redakcja notatek dotyczących historii filozofii została podjęta na prośbę Swieżawskiego, po ukończeniu pierwszego dzieła opublikowanego pod jego opieką (w roku 1999 ukazał się przekład księgi *De Deo* św. Tomasza z Akwinu). W *Słowie wstępnym* do *Dziejów* Autor wyjaśnia, dlaczego nie mógł samodzielnie podjąć się zadania redakcji tekstu zapisków rękopiśmiennych:

Moje notatki narastały w ciągu mijających lat, ale przestały „narastać” wraz z końcem mojej posługi nauczycielskiej. Nauka jednak rozwija się nieustannie, a w moim wieku i przy stanie mojego wzroku nie mogłem podjąć się dokonania ogromnej pracy przystosowania tekstu do obecnego stanu badań naukowych (SWIEŻAWSKI 2000, XI–XII).

Skopiowane karty z wykładami zostały rozdzielone wśród młodych badaczy zgodnie z zainteresowaniami i kompetencjami. Część starożytną otrzymali do przygotowania Agata Zwolińska i Zbigniew Nerczuk, część patrystyczną Agnieszka Świtkiewicz-Blandzi, a średniowieczną – Mikołaj Olszewski.

Praca nad redakcją notatek wymagała podjęcia wielu decyzji edytorskich. Notatki do wykładów sporządzone przez Swieżawskiego służyły przede wszystkim celom dydaktycznym. Chociaż godna podziwu jest staranność i konsekwencja, z jaką zostały przygotowane, to ze względu na swą stylistykę i zwięzły charakter wymagały opracowania redakcyjnego i rozwinięcia. Ponieważ pomagały w prowadzeniu wykładu kursowego dla studentów, a ich treść poszerzana była w trakcie prezentacji, notatki składały się w pewnej mierze z równoważników zdań i skrótów myślowych, zawierając schematyczne zwroty, posługując się znakami graficznymi wskazującymi na wynikanie i zależności między zdaniami. Za przyzwoleniem Autora redakcja notatek rękopiśmiennych znacząco ingerowała w zapiski, dostosowując je do wymagań publikacji książkowej, a tym samym zmieniając ich pierwotną formę.

⁵ Omówieniu filozofii starożytnej poświęcone są dwie teczki (sygn.: Przyb. 98/1984 oraz 99/1984) zawierające 559 kart rękopisu – SWIEŻAWSKI 1984.

2.1. STRONA FORMALNA *DZIEJÓW*

Chociaż zachowane strony rękopisu całości wykładów są bardzo homogeniczne pod względem sposobu zapisu i formy, to część starożytna i średnio-wieczna w pewnej mierze różnią się pod względem redakcji, każda z nich mając swoją specyfikę.

Jak wspomniano już powyżej, część starożytna *Dziejów* zawarta jest w dwu teczkach. Pierwsza z nich obejmuje materiał kończący się na Platonie (do karty 270). Ponadto dwie karty – znakowane I i II – tworzą indeks wzmianek o Perypacie i arystotelikach pojawiających się w dalszej części tekstu. W tezcze drugiej znajduje się omówienie dalszej części filozofii starożytnej do manicheizmu włącznie (karty od 271 do 559) oraz trzy tablice.

Zapiski na kartach rękopiśmiennych dzielą się na tekst główny oraz zawartość marginesów. Część główna zawiera sam tekst wykładu, a także tabele, wykresy oraz zestawienia porządkujące materiał. Wszystkie notatki części starożytnej są zapisane odręcznie. Również pomocnicze elementy graficzne, takie jak tabele czy wykresy, zostały własnoręcznie przygotowane przez Autora.

Główny tekst wykładu prowadzony jest w języku polskim, bardzo rzadko odbiegającym od standardów współczesnej polszczyzny. Język wykładu jest jasny i przejrzysty. Wyjątkowo pojawiają się starsze formy imion, np. forma „Marek Aureli”, zamiast przyjętej obecnie formy „Marek Aureliusz”.

Forma zapisków podporządkowana jest ich głównemu celowi, czyli sprawnemu prowadzeniu wykładu. Bardzo szeroki margines po lewej stronie i krótkie wiersze zapisanego tekstu nadają zapiskom przejrzysty charakter, ułatwiając odczytanie i omówienie ich treści. Sposób zapisu notatek jest jednolity i skończony w swej postaci. Zmiany czy skreślenia są bardzo nieliczne.

Użyty przez autora system zapisu dobrze wizualizuje treść wykładów. W tekście głównym pojawiają się m.in. podkreślenia imion własnych, a także schematy rysunkowe (np. pentagram, czyli boska figura pitagorejska) czy tabele (np. zestawienie przedsokratejskich poglądów kosmologicznych).

Oprócz powyżej opisanych sposobów notacji w tekście głównym pojawiają się także klamry i nawiasy. Klamry okalające tekst od lewej strony łączą pewne części tekstu stanowiące całość tematyczną o szczególnej wadze. Natomiast w nawiasach okrągłych podawani są autorzy źródeł, z których korzystano. Bardzo często stosowane są nawiasy ostre, w których znajdują się te elementy wykładu, które miały być rozwinięte w jego trakcie – przykładowo: dyspozycje do wykładu (np. zalecenia, by wyjaśnić znaczenie terminu lub jego etymologię), informacje biograficzne, odesłania historyczno-filozoficzne,

przywołania literatury sekundarnej, uzupełnienia, wskazanie dyskusji czy kwestii spornej, a nawet dyspozycje dowcipów.

Tego typu wpisy nie były szerzej rozwijane przez autora w tekście głównym wykładów (jak można się domyślać, by nie odchodzić od głównego toku wyводу), a były omawiane lub wzmiankowane w trakcie wykładu. Ze względu na swój szkicowy charakter uwagi z nawiasów nie znalazły się w zre-dagowanym tekście *Dziejów*. Zawierają one jednak wiele bardzo ciekawych i cennych spostrzeżeń. Z całą pewnością wzbogacały tekst wykładu o elementy erudycyjne oraz nadawały jeszcze bardziej autorski i osobisty charakter prowadzonemu wywodowi.

W główny tekst wykładu są wplecione cytaty z omawianych filozofów lub z literatury pomocniczej. Odmienne niż w części średniowiecznej fragmenty starożytne są w zdecydowanej większości przedstawiane w tłumaczeniu na język polski. Greką najczęściej są zapisywane tylko pojedyncze terminy filozoficzne, tytuły dzieł albo bardzo krótkie cytaty. Dłuższe fragmenty w j. greckim w formie zdań lub całych akapitów tekstu pojawiają się dopiero w omówieniu Arystotelesa (zapisywane tylko w oryginale bez polskiego przekładu). W zapiskach dotyczących filozofii w Rzymie pojawiają się też nieliczne obszerniejsze cytaty w j. łacińskim, np. cytat z *De natura deorum* Cyserona (bez polskiego przekładu).

W przypadku tłumaczeń fragmentów źródłowych nie znajdujemy w tekście informacji o autorach tłumaczeń. Nie świadczy to jednoznacznie o tym, że ich autorem był sam Swieżawski. Dla przykładu fragment *Zarysów Pirrońskich* (karta nr 466) jest zaczerpnięty z przekładu Adama Krokiewicza bez opisu źródła (KROKIEWICZ 1931), a fragmenty Epikura z przekładu *Żywotów i poglądów słynnych filozofów* Diogenesa Laertiosa dokonanego przez Witolda Olszewskiego (LAERTIUS 1968). Nie jest również jasne, z jakiego języka były tłumaczone: czy bezpośrednio z greckich oryginałów, czy też z przekładów zawartych w zbiorach fragmentów albo opracowań.

Fragmenty literatury pomocniczej w głównej mierze przedstawiane są w przekładzie na j. polski (tak np. w przypadku fragmentów Johanna Wolfganga von Goethego z *Farbenlehre* czy fragmentów historii filozofii Émila Bréhiera (1928). Czasami pojawiają się jednak fragmenty w języku oryginału bez polskiego przekładu (np. fragmenty z Bréhiera).

Zapiski nie zawierają rozbudowanego aparatu naukowego. Gdziekolwiek pojawiają się adresy bibliograficzne w odniesieniu do literatury pomocniczej, ale nie jest to regułą i nawet cytaty czy omówienia źródeł są w wielu miejscach

pozbawione opisu bibliograficznego lub wskazania miejsca, z którego tekst został zaczerpnięty albo którego dotyczy.

Podobnie jak w całym zbiorze notatek w części starożytnej na szerokim marginesie znajdujemy odnośniki w ramkach, informujące o zawartości danego akapitu lub strony w postaci tematów bądź pojęć omawianych w odpowiedniej części tekstu. Porządkują one strukturę zapisków, umożliwiając łatwe odnalezienie poszukiwanej zawartości.

Czasami na marginesach pojawiają się uzupełnienia do tekstu. Mogą to być adresy bibliograficzne, informacje na temat nowszej literatury przedmiotu, a czasami rozwinięcie pewnych wątków zawartych w tekście głównym.

W zbiorze kart rękopiśmiennych znajdują się cztery tablice, które wykorzystują dobrze znaną z Diogenesa Laertiosa sekwencję nauczyciel–uczeń. Pierwsza z nich przedstawia następstwo w okresie presokratejskim, druga w okresie klasycznym (po bezpośrednich następców Platona i Arystotelesa), trzecia w epoce hellenistycznej, a czwarta sukcesję filozofów okresu cesarstwa rzymskiego.

2.2. METODY HISTORII FILOZOFII W UJĘCIU STEFANA SWIEŻAWSKIEGO

We *Wstępie do dziejów europejskiej filozofii klasycznej* Swieżawski tak przedstawia metodę i główne cele, jakie przyświecały mu podczas opracowywania materiałów do wykładów z historii filozofii.

Zależało mi na tym, aby moje nauczanie historii filozofii było zgodne z założeniami metodologicznymi, które kształtowały się w toku tego nauczania, a zostały utrwalone w studium metodologii i metodyki historiografii filozoficznej (od Hegla po czasy współczesne – *Zagadnienie historii filozofii*. Warszawa 1966). W studium tym, przeprowadzając dyskusję z wielu uczonymi wyrażam swój pogląd na sposób uprawiania historii filozofii. Zgodnie z tymi założeniami starałem się, aby prowadzony przeze mnie wykład ukazywał przede wszystkim ciągłość i rozwój problematyki filozoficznej oraz umieszczał ją we właściwie rozumianym kontekście czasowo-przestrzennym. Zależało mi bardzo na tym, aby słuchacz mógł się zetknąć – choć urywkowo – z autentycznymi, cytowanymi w języku oryginałów tekstami poszczególnych filozofów i aby zrozumiał lepiej klimat duchowy środowiska, w jakim wypadło im żyć i tworzyć (SWIEŻAWSKI 2000, XI).

Tymi słowami Swieżawski nawiązuje do drugiego nurtu swoich badań, którym były rozważania dotyczące metody historii filozofii zwieńczone opublikowaną w roku 1966 monografią pt. *Zagadnienie historii filozofii* (SWIEŻAWSKI 1966).

Dzieje, koncentrując się na ukazaniu ciągłości i rozwoju problemów filozoficznych, przedstawianych w kontekście historycznym i geograficznym, odzwierciedlają w swej perspektywie główne założenia metodologiczne badań historyczno-filozoficznych wypracowywane przez Swieżawskiego podczas pracy na KUL-u w latach 1946–1966.

Kierunek badań metodologicznych wyznaczanych w tym okresie zespołowi prowadzonemu przez Swieżawskiego na lubelskiej Uczelni opisywał Mieczysław Gogacz. Pierwszym etapem prac Katedry Filozofii Średniowiecznej i Nowożytnej (lata 1946–1956) było „dopracowywanie się własnych metod pracy i wstępnego formułowania kierunku badań” (GOGACZ 1968, 179). Wiązało się to z programowym odejściem od wizji historii filozofii charakterystycznej dla szkoły określanej jako „niemiecko-włoska”, wychodzącej od spekulującej historiozofii heglowskiej i „z tradycji akademickich, którym patronowali Martin Grabmann, Maurice De Wulf, Friedrich Ueberweg” (GOGACZ 1968, 179), i w konsekwencji przyjęciem własnej optyki. Jak pisze M. Gogacz (1968):

Zespół seminaryjny prof. Swieżawskiego pod wpływem szkoły, którą nazwijmy tu francuską, pod wpływem metod analizy, właściwej pracom Gilsona i Chenu, dostrzegł konieczność uprawiania historii problemów filozoficznych nie szkół, lecz właśnie problemów wypracowanych przez szkoły i poszczególnych filozofów (179).

Z tej perspektywy historia filozofii pojmowana jest jako „historia zagadnień filozoficznych, a ubocznie tylko jako dzieje filozofów czy filozoficznej literatury” (GOGACZ 1968, 179).

Prowadziło to do sformułowania metod analizy opartych na kilku głównych postulatach badawczych, wśród których znalazły się:

1. „[...] uzyskanie możliwie najwierniejszej i najbardziej wszechstronnej interpretacji zarówno filozofii samego św. Tomasza, jak i wszelkiej innej myśli filozoficznej ...]”,
2. „[...] możliwie najbliższy kontakt z badanym tekstem, który każdy studiujący go winien «na nowo» odczytać [...]”,
3. „nowe odczytanie” badanego tekstu, możliwe dzięki świadomości badanej problematyki, a także dzięki przyjęciu założeń, że historia problematyki

filozoficznej sprowadza się przede wszystkim do historii teorii bytu oraz że historyk filozofii uczy się filozofii bytu od filozofów,

4. wypracowanie kwestionariusza problemów filozofii bytu, którego fundamentem jest postulat interpretacji „immanentnej”, rozumianej w taki sposób „by szukać w tekście rozwiązań właściwych danemu autorowi” i aby nie imputować mu „takich problemów lub ich rozwiązań, jakich z uwagi na epokę i środowisko, w którym działał, posiadać nie mógł” (GOGACZ 1968, 180).

W ramach tego zagadnienia badano „problem związku między filozofią a historią filozofii, koncepcję historii filozofii oraz zagadnienie efektywności stosowanych metod”, a także „użyteczność i funkcjonowanie metod ustalających erudycję i zależność jednego filozofa od innych” (GOGACZ 1968, 187).

2.3. TREŚCI I PERSPEKTYWA FILOZOFICZNA ZAWARTE W *DZIEJACH*

Dzieje otwiera obszerna, licząca 247 stron, część zawierająca przegląd myśli starożytnej wraz z omówieniem podstawowych źródeł do dziejów filozofii greckiej (SWIEŻAWSKI 2000). *Dzieje* w swej części starożytnej obejmują omówienie filozofii starożytnej w jej nie-chrześcijańskiej postaci, poczynając od uznawanego za „ojca” filozofii Talesa z Miletu po późny neoplatonizm i gnozę. Przegląd opiera się na klasycznych propozycjach periodyzacji Friedricha Ueberwega, Fredericka Coplestona, Eduarda Zeller i Władysława Tatarkiewicza (SWIEŻAWSKI 2000, 6). Chociaż periodyzacje te posługują się różnymi nazwami poszczególnych epok, zgodnie dzielą dzieje filozofii starożytnej na okres wczesny (presokratejski), przełom wieku V p.n.e. (nazywany okresem „przewrotu humanistycznego”), filozofię Platona i Arystotelesa (okres systemów), następnie epokę hellenistyczną (określaną jako filozofia „poarystotelejska”, „hellenistyczno-rzymska” czy „szkół”), a także okres końcowy filozofii starożytnej (zwany epoką „synkretyzmu”).

Praca Swieżawskiego posługuje się zgodną z nimi periodyzacją, dzieląc epokę starożytności na „okres presokratejski”, „okres klasyczny”, „okres hellenistyczny” i „filozofię okresu cesarstwa rzymskiego”. Nurty i postaci przedstawione w *Dziejach* są uporządkowane chronologicznie.

Omówienie okresu presokratejskiego zawiera rozdziały poświęcone Szkole w Milecie, religii greckiej i orfizmowi, Pitagorasowi, Ksenofanesowi z Kolofonu, Heraklitowi, Parmenidesowi, Alkmajonowi, Empedoklesowi, Anaksagorasowi, szkole pitagorejskiej, młodszemu eleatom, filozofom eklektycznym, atomizmowi, a kończy je omówienie charakterystyki tego okresu.

Przedstawienie okresu klasycznego rozpoczyna rozdział dotyczący charakterystyki epoki, po którym następują sofści, zarys wieku IV, Sokrates, szkoły sokratyczne, dzieje platonizmu, Arystoteles, wczesny perypat.

Okres hellenistyczny zawiera omówienie tła historycznego epoki, stoicyzmu, epikureizmu, Biona z Borystenes i diatryby, sceptycyzmu, Średniej Akademii, Średniej Stoi, epikureizmu rzymskiego, eklektyzmu w Akademii I wieku przed Chr. (Filon i Antioch, Warron i Cyceon).

Ostatnia część opisuje filozofię okresu cesarstwa Rzymskiego. Omawia tło ogólne dwu pierwszych wieków po Chr., stoicyzm rzymski, cynizm w II wieku, epikureizm w II wieku, sceptycyzm jako młodszy pyrronizm, synkretyzm żydowski, neopitagoreizm, średni platonizm, arystotelizm, neoplatonizm, gnoza.

Podstawę zawartego w niej wykładu stanowią własne przemyślenia Swieżawskiego oparte na opracowaniach syntetycznych powstałych w drugiej połowie XIX wieku oraz w pierwszych dekadach wieku XX. Są wśród nich uznane prace Friedricha Ueberwega (w redakcji Karla Praechtera – UEBERWEG 1926), Eduarda Zellera (1856), Johna Burneta (1908), Fredericka Coplestona (1946), Émile'a Bréhiera, Theodora Gomperza (1922), Bertranda Russella (1947), a z literatury polskiej Władysława Tatarkiewicza (1933).

W wykład *Dziejów* wplecione są wzmianki o opracowaniach omawiających historię szczegółowych zagadnień, takich jak *Platon* Ulricha von Wilamowitza-Moellendorffa (1919), *Paideia* i *Aristoteles* Wernera Jaegera (1959 i 1923) czy *The Sophistes and Politicus of Plato* Lewisa Campbella (1867). Przywoływane są także fragmenty literackie zaczerpnięte z *Farbenlehre* Johanna W. von Goethego (1926) czy z Mikołaja Reja (1971) *Wizerunku własnego żywota człowieka poczciwego*.

Pierwsza część *Dziejów*, zawierająca przegląd myśli nie-chrześcijańskiej, stanowi wstęp do przedstawienia refleksji chrześcijańskiej opisanej w kolejnych częściach *Dziejów*. Bardzo dobra orientacja w historii filozofii nie tylko antycznej, lecz także średniowiecznej, umożliwia Autorowi zaprezentowanie doktryn i terminów powstałych w antyku w określonym procesie historycznym, przedstawienie ich trwania, rozwoju i zaniku. Znajomość filozofii średniowiecza pozwala na przedstawienie filozofii greckiej jako przygotowującej kulturę chrześcijańskiej Europy, a zatem ukazuje spuściznę antyku i fundament świata nowożytnego. Filozofia grecka jawi się w tej perspektywie jako herold chrześcijaństwa.

Chociaż ogromnie ważna dla Swieżawskiego jest troska o historyczną wierność rekonstrukcji, to jednak przedstawienie filozofii starożytnej w niektórych miejscach odzwierciedla filozoficzne sympatie Autora. Uwidaczniają się one w omówieniu Platona i Arystotelesa. Przedstawiając myśli Platona Swieżawski – na bazie *Paidei* Jaegera – koncentruje się na aspekcie społeczno-politycznym, czyli problematyce związanej z człowiekiem, a zwłaszcza z jego wychowaniem, rozwojem duchowym i organizacją społeczeństwa. Ze względu na bogactwo twórczości platońskiej, literackie mistrzostwo dialogów oraz zmiany zachodzące w poglądach Platona Autor omawia jego filozofię, przedstawiając główne treści zawarte w tekstach greckiego filozofa. Dzięki takiej formie wykładu Swieżawski unika ogromnych trudności, które wiązałyby się z koniecznością syntetycznego przedstawienia tak skomplikowanego zjawiska, jakim jest twórczość Platona.

Wprawdzie Swieżawski podkreśla rewolucyjne znaczenie Platona jako odkrywcy duchowości, to jednak w wielu miejscach wykładu uwidacznia się ogromna sympatia dla Arystotelesa i arystotelejskiej perspektywy filozoficznej. W omówieniu myśli Filozofa i późniejszego arystotelizmu ujawniają się bowiem dwa motywy centralne dla własnej perspektywy filozoficznej Swieżawskiego, którymi są zagadnienia bytu i człowieka.

Sympatia Swieżawskiego dla Arystotelesowej wizji bytu związana jest z przekonaniem o słuszności postawy realistycznej w filozofii i z nieufnością wobec aprioryzmu i idealizmu, które – jak podkreśla Swieżawski, omawiając takie zjawiska późnego antyku, jak neoplatonizm i gnoza – prowadzi do rozwiązań błędnych. Realizm Arystotelesa stwarza możliwość ujęcia rzeczywistości bezpośrednio przez człowieka poznawanej, czyli ujmowanego wprost świata zmysłowego, którego poznanie dokonuje się *lumine rationis naturalis*, a opisywany jest przy pomocy precyzyjnych Arystotelesowych kategorii. Koncepcja człowieka wypracowana przez Stagirytę umożliwia natomiast całościowe ujęcie istoty ludzkiej, przewyżczające skrajności dualizmu prowadzącego do potępienia cielesnej sfery człowieczeństwa i prowadzącego do błędu angelizmu.

Historia filozofii antycznej w ujęciu Swieżawskiego są to więc dzieje myśli ludzkiej ukazujące powstanie, rozwój i wzajemne przenikanie koncepcji i idei, przedstawione ze świadomością wagi dwu centralnych dla naszej kultury zagadnień, jakimi są problem bytu i człowieka. Przeniknięta jest ona duchem prawdziwej *humanitas*, która charakteryzowała Profesora Stefana Swieżawskiego jako człowieka. *Humanitas* przejawiającej się w uznaniu dla wielkiej

tradycji filozoficznej, w której skrywa się mądrość, rozwadze i tolerancji składającej do unikania skrajności, a także szacunku dla drugiego człowieka, bez względu na wyznawane przez niego poglądy.

BIBLIOGRAFIA

- BRÉHIER, Émile. 1928. *Histoire de la philosophie. Tome premier. L'Antiquité et le Moyen Age*. Paris: Librairie Félix Alcan.
- BURNET, John. 1908. *Early Greek Philosophy*. Wyd. 2. London: Adam & Charles Black.
- CAMPBELL, Lewis. 1867. *The Sophistes and Politicus of Plato: With a Revised Text and English Notes*. Oxford: Clarendon Press.
- COPLESTON, Frederick. 1946. *A History of Philosophy*. T. 1: *Greece and Rome*. London: Burns, Oates & Washbourne.
- GOETHE, Johann Wolfgang von. 1926. *Farbenlehre*. Leipzig: Insel Verlag.
- GOGACZ, Mieczysław. 1968. „Z dziejów historii filozofii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918-1966)”. *Roczniki Filozoficzne* 16 (1): 177–190.
- GOMPERZ, Theodor. 1922. *Griechische Denker, Eine Geschichte der Griechischen Philosophie*. T. 3. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- JAEGER, Werner. 1923. *Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*. Berlin: Weidmann Buchhandlung.
- JAEGER, Werner. 1959. *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*. T. 3. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- KROKIEWICZ, Adam, tłum. 1931. *Sextusa Empirikusa Zarysów Pirrońskich księga pierwsza, druga i trzecia*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- LAERTIUS, Diogenes. 1968. *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*. Tłum. Irena Krońska i in. Warszawa: PWN.
- REJ, Mikołaj. 1971. *Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego*. T. 7. Cz. 1. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- RUSSELL, Bertrand. 1947. *History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day*. Wyd. 2. London: George Allen and Unwin Ltd.
- SWIEŻAWSKI, Stefan. 1966. *Zagadnienie historii filozofii*. Warszawa: PWN.
- SWIEŻAWSKI, Stefan. 1984. *Wykłady z filozofii starożytnej* [rękopis]. Sygn. 98/1984 oraz 99/1984. Kraków: Biblioteka UJ.
- SWIEŻAWSKI, Stefan 1989. *Wielki przełom: 1907-1945*. T. 1. Lublin: RW KUL.
- SWIEŻAWSKI, Stefan. 1991. *W nowej rzeczywistości: 1945-1965*. Lublin: RW KUL.
- SWIEŻAWSKI, Stefan. 1994. „Autobiografia”. Oprac. Andrzej Biernacki. *Nauka Polska – Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój* 3: 35–58.
- SWIEŻAWSKI, Stefan. 2000. *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*. Red. Zbigniew Nerczuk i in. Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- TATARKIEWICZ, Władysław. 1933. *Historja filozofji*. T. 1: *Filozofja starożytna i średniowieczna*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- TOMASZ Z AKWINU. 1999. *Traktat o Bogu: Summa teologii, kwestie 1-26*. Tłum. i koment. Gabriela Kurylewicz, Zbigniew Nerczuk, Mikołaj Olszewski. Kraków: Znak.
- UEBERWEG, Friedrich. 1926. *Grundriss der Geschichte der Philosophie. Erster Teil: Das Altertum*. Red. Karl Praechter. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn.

WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, Ulrich von. 1919. *Platon. Leben und Werke: Beilagen und Textkritik*. Berlin: Weidmann.

ZELLER, Eduard. 1856. *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. T. 1. Wyd. 2. Tübingen: R. Reisland.

STEFAN SWIEŻAWSKI I FILOZOFIA ANTYCZNA

Streszczenie

Chociaż głównym przedmiotem badań S. Swieżawskiego była filozofia średniowieczna, to ważne miejsce w rozważaniach Swieżawskiego odgrywała filozofia starożytna. Artykuł w swej pierwszej części omawia edukację klasyczną S. Swieżawskiego oraz zainteresowanie myślą Platona i Arystotelesa zrodzone w trakcie studiów filozoficznych na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W drugiej części artykuł przedstawia ujęcie filozofii starożytnej zawarte w opublikowanych w 2000 roku *Dziejach europejskiej filozofii klasycznej*, które otwiera szerokie omówienie historii filozofii starożytnej. W tej części artykułu omawia się genezę monografii, która powstała w wyniku redakcji notatek do wykładów z filozofii prowadzonych przez S. Swieżawskiego, założenia metodologiczne pracy, zakres omówienia, wykorzystane opracowania i wizję filozofii starożytnej zawartą w monografii.

Słowa kluczowe: historia filozofii; historiografia filozoficzna; filozofia antyczna; Stefan Swieżawski

STEFAN SWIEŻAWSKI AND ANCIENT PHILOSOPHY

Summary

Although the main subject of Stefan Swieżawski's research was medieval philosophy, ancient philosophy played an essential role in his thought. In its first part, the article discusses his classical education and interest in the philosophy of Plato and Aristotle, which was born during his philosophical studies at Jan Kazimierz University in Lviv. In the second part, the article presents the approach to ancient philosophy included in the monograph *Dzieje europejskiej filozofii klasycznej*, published in 2000, which starts with the history of ancient philosophy. This section of the article discusses the creation of the monograph, which emerged from Swieżawski's lecture notes, as well as the methodological basis of the work, the topics discussed, the secondary literature used, and his approach to ancient philosophy.

Keywords: history of philosophy; philosophical historiography; ancient philosophy; Stefan Swieżawski